KÖNYVSZEMLE

EGY SZINTÉZIS MÓDSZERE

BELOHORSZKY PÁL

Mezei József: A szimbolista élmény kialakulása (Reviczky Gyula) Akadémiai Kiadó, 1968

Szokatlanul nehéz feladatra vállalkozott Mezei József, amikor elhatározta, hogy Reviczky költői világának elemzésével együtthaladón megrajzolja egy széles körű folyamat kialakulását, végigkíséri a szimbolista szemlélet megjelenésének bonyolult útját. Reviczkyről még nem jelent meg ilyen igényű munka, és a szimbolista élmény fejlődésrajzát is hiába keresnénk a hazai forrásokban. Így Mezei monográfiája kétszeresen hézagpótló jellegű. Olyan területeket hódít meg a szintézisnek, melyeket eddig csak érintett vagy átröpült a másfajta érdeklődés és orientáció.

A tájékozódásnak ez a két iránya és ezzel a mű kettős újdonsága mindjárt a címből is kiderül. A monográfia harmadik meglepetése a bevezető mikrotanulmány. Ebben a szerző elmondja, hogy elemzését sajátos módon végezte el; kicsit formabontó, kicsit rendhagyó a módszer, mely megépíti a kor és a benne fogant pálya szintézisét.

Buffon mondja, hogy a stílus ember. Úgy érzem, ez ugyanígy igaz a módszerre is, persze bizonyos áttétellel. Mert a módszer feltétlenül stílus is, tehát majd oly szoros a közvetlensége az alkotóval, mint ahogyan azt a francia tudós a stílusról gondolja. Mezei módszerét meghatározza egy bizonyos alkati adottság; a tájékozódásnak és az elemző megismerésnek lelki, mondhatnánk „esztétikai" háttere. A rendkívüli érzékenység, a belső átélés túlsága könnyen szubjektivisztikussá teheti az elemzést. Mezei monográfiája egyértelműen bizonyítja, hogy ami szubjektív, az mindig csak egy megfelelő határig merészkedik. Nem határozza meg „előre" az ítélet tartalmát, csak a közeledés formáját, egyéni útját jelenti. Jelenléte így sohasem válik hátrányossá, hanem mintegy előlegezi az elemzés belső gazdagságát és „hitelesíti" az átélést.

A szimbolizmust Mezei elsősorban szemléletnek tartja. Érvelése így Verlainehez, illetőleg Baudelaire híres romantikakoncepciójához kötődik közvetlenül. A szimbolizmus szemlélet tehát, melyhez meghatározott, adekvát magatartás tartozik. A szemlélet így lesz egy művészi kibontakozás programja és a megvalósítás, a végigélés módszere is egyben. „A művészet életforma" tétele először a szentimentalizmusban, romantikában jelentkezik igazán; a szimbolizmus, mely a romantikát közvetlen elődjének tekinti, állandósítja ezt a tételt, törvényerőre emeli alapvetését.

Az élmény és a benne születő „életforma", magatartás nemcsak föltételezi, hanem magyarázza, igazolja is egymást; kapcsolatuk kölcsönös, egyértelmű és sohasem „feltételes." Az élmény mindig szintézis, egysége a kornak és az énnek, tehát egyesül benne a szubjektív és az objektív, az állandó és az egyszeri, a társadalmi és a személyes meghatározottság. Az autentikus elemzés Mezei szerint mindig működpontú, mert a műalkotás a legközvetlenebb mása, tükre az én világába áramló kor és a korjelenséggé szublimálódó én belső egységének. A működpontúság megakadályozza azt, hogy előre gyártott sémák, szélsőségesen önkényes prekoncepciók vagy egyszerűen intuitív ösztönösség alapján ítélkezzünk. A művek egymást kiegészítő világa, magábanvaló egyetemessége megalkot egy külön univerzumot: az életművet.

A működpontúság Mezei rendszerében szükségszerűen élményközpontúság is egyben, mert a művet egy objektív mércéhez kell mérni. Az élmény magában foglalja a kort is, a kor pedig maga az objektivitás, így a mű mintegy önmagában képes mérni önmagát. Hiszen a kép, amit a korról és benne az énről megmutat, képe és határa önmagának is; teljessége vagy hiánya lehetőségeinek, adottságainak.

Egy átmeneti korszak mindig kollíziója sok elemnek, tartozéknak, iránynak; sokhangú, amorf egysége születőnek, hamvadónak. Éppen ezért nem lehet egynemű az a művészet sem, mely benne bontakozik ki. Reviczky költészete a szimbolizmus vonzáskörében formálódott, fejlődött — tartalmi síkon így ez az élmény a megha-

tározó. Ugyanez vonatkozik nála a belső formára is, mely közvetlen tükrözője a szerzői valóságviszonynak. A külső forma ugyanakkor eltér ettől a képlettől. Reviczky verseinek külső formájában csak szórványosan találhatunk olyan elemeket, melyek a szimbolista líra megszokott sémáit, kellékeit tartalmazzák. Ez az ellentmondás nem feloldhatatlan. A külső forma a legesetlegesebb szint, mely könnyen félrevezeti azt, aki elemzésében szinte csak hozzá kötődik. (Ezért tiltakozik Mezei oly élesen a strukturalista megközelítések ellen.) Igenis, elképzelhető az, hogy egy gyökeresen új tartalom először a hagyományos forma burkában kezd életet. Gondoljunk csak arra, hogy a dalforma megvan Petőfinél, Vajdánál is, és mégis milyen nagy különbségek mutatkoznak itt a tartalomban! A külső forma elsősorban technika, másodsorban megszokás *is* lehet. Persze megtörténik, hogy az új sokszor minden szempontból új külsőben jelentkezik (Rimbaud, Apollinaire, Majakovszkij), de ez még nem cáfol semmit, csak a fejlődés másfajta, mondhatjuk, forradalmibb útját jelenti és feltételezi.

Mezei a szimbolizmust szemléletnek tartja. Tehát a dolgok, a világ teljesen újszerű értékelésének; a kapcsolatok, „korrespondenciák" megtalálásának, újfajta értelmezésének, vagyis eddig-nem-volt művészi látásnak és a hozzá tartozó filozófiának. Reviczkynél ez a gondolati, látásbeli újjászületés még nem töri át a teljes formát; nem tudatosul magában a költőben sem az a fordulat, mely megszabja a kor és a benne született életmű irányát, illetőleg belső tájékozódását. Reviczky ösztönös szimbolista költő, akit magával ragadott a korára, melynek központi élménye, uralkodó látása és szemlélete a szimbolizmus. Ady Endre az a költőnk, akiben ez az élmény már totálisan kifejlődik és áttöri a külső forma burkát is. Tartalmi szinten az élménynek ez a totalitása Reviczkynél is megvan, csak éppen még ösztönösen, egy meg nem fejtett hatásélmény *külső* akaratának engedelmeskedően kibontakozva.

Mezei művének első két fejezetében a szimbolista „hit-élményt" és a szimbolista „lét-élményt" vizsgálja. A hit-élmény két „kulcsfogalma" a szenvedés és a szeretet. A szenvedés „lírai magatartás", melynek énje fokozatosan szubjektívvé válik, kivonul a társadalomból, melynek képe a számára mind halványabb, ködösebb és ezért egyre riasztóbb, érthetetlenebb. A kívülállóság lassan teljessé építi a magányt, az én keresné a visszatérés útjait, de vállalkozása mindújra kudarcba fullad. Az individualizmus elhatalmasodó szerepköre forrása lesz a moralizmusnak, az igazságok és elsősorban az erkölcsi igazság relativizálásának, megkérdőjelezésének. Ebben az életérzésben születik meg a szeretet mítosza. A szeretet kapcsolatot teremt a száműződött én és a világ között. Ez a kapcsolat az én oldaláról önfeláldozó, a társadalom oldaláról kegyetlen. Az individualizmus köre ezzel bezárul, a megváltódás forrása csak az én lehet, hiszen a társadalom, az emberek közössége elutasítja a szeretetet, kiközösíti az abszolút érték vádoló tökéletességét magából.

A lét-élmény már a magányosság misztikus énjének a belső én- és világ-tudata. Alapvető érzésállapota a „mindenné-lényegülés" sóvárgása és a szorongás a kiiktatódástól, az elmúlástól. A szimbolista lét-élmény belső időállapota a *pillanat*, melynek „világa", környezete a *hangulat*. A pillanatlényegűség, a hangulat boldogságűző faggatása elvezet az álom irracionális világába, ahol kibékülnek a hit-élmény és a lét-élmény kínzó ellentmondásai.

A harmadik fejezet címe: „A kételkedés lírája." A hit-élmény és a lét-élmény antagonizmusait csak időlegesen oldja föl az álomvilág. A magány képtelen a teljes bezárkózásra, az objektivitás jelenvalósága cáfolhatatlan; a reál újra meg újra kioktatja az ideált. A szimbolista költő attitűdjében — eltérően a romantikusétól — már jelentkezik a szembenézés mozzanata. A szembenézés keserű számvetés is egyben. Kényszerű találkozás az objektívvel, a törvénnyel. A szimbolista művész hű marad ideáljaihoz, de ez a hűség egyre ellentmondásosabb, egyre szenvedőbb. A másareú világhoz valahogyan hasonulni, idomulni kell. Meg kell találni a közeledésnek azt a formáját és módszerét, mely megteremti a kényszerű kapcsolatot, de ugyanakkor megőrzi a szubjektív világ belső különrendűségét. A forma az álare és a maszk lesz, a módszer pedig a szerepjátszás. A kételkedés világa mindent átértékel, csak párhuzamos igazságokat lát. Antagonizmusokban szemlél mindent és ezért paradoxiákban ítélkezik. Pontosabban: fölismeri az antagonizmusokat, de nem képes a választásra, ehelyett mindent viszonylagosít, és lassan beleful a szkepszisbe.

A kételkedés világának alapvető élménye a nihil-tudat, a „semmi" legyőzhetetlenségének viszolyogtató bizonyossága. Ezt az élményt a mű negyedik fejezete tárgyalja. A relativizmus világának meg kell vívnia a maga belső drámáját. A „szerep" tragikus átélése fokozatosan elvezeti a szimbolista művészt a lázadás attitűdjéhez. Ki kell törnie a szigorúan egyirányú társadalom—én szembenállásból, meg kell találnia azt a szférát, ahol valóságosulhat a költői teljesség-igény, révbe érhet a „megmaradás" sóvár akarata.

Ez a „harmadik szféra" a mitizált művészet időfölötti birodalma, a „megtalált idő" megváltódó világa. Ennek a világnak a képét és alakrajzát Mezei az ötödik fejezetben adja („A költészet mint mítosz"). A monográfiának ez a része egyértelműen bizonyítja, hogy a szerző rendszerében meghatározó szerep jut a romantikának. Az irodalom fejlődésében az igazi sorsfordulót nem is a szimbolizmus megjelenése, hanem a romantika diadala jelenti. Hiszen a naturalizmus, és a vele karöltve haladó impresszionizmus, ugyanúgy, mint a szimbolizmus, a romantika eredményeit, újításait alkalmazza és fejleszti tovább. A romantikában megköltőiesített világ, az irodalom és általában a művészet először totálisan függetlenedő különvilága a mitizált költészet személyes énjének nagy birodalma. A költészet mítosza az én mítosza is. Nagy szintézis, egység ez, melynek harmónia-törvényeit, világrendjét az új élmény fejezi ki, hordozza. A művészet már keletkezésében közel volt ehhez a különrendűséghez. A sámánizmus, a mágia, a varázslat és bűvölés egy misztikus szféra megidézésében, költői, művészi megépítésében született és élt. A rousseauista közeledés a természethez vagy a barbárság mítosza ezt a „különvilággal" történt ősi találkozást újítja föl, építi tovább.

A művészet különvilágához, a megváltó „harmadik szférához" szerves eredendőséggel hozzá tartozik a különleges univerzumot megközelíteni, megfejteni és birtokolni képes jelzés- és jelentés-világ, a szimbólumok azonosításaiban újjászületö valóság. Ezt az „új valóságot" csak egy sajátos „empiria", a műélvezet, a művel történő belső egyesülés ragadhatja meg. Ez az egyesülés megköveteli a belső azonosulást, a költői attitűd tartalmainak áténesítését, a radikális kiszakítódást a hétköznapi realitás-közegből.

A szimbolizmus megfejti, föltérképezi a romantikában fölfedezett világot. Az impresszionizmus és a naturalizmus azért olyan közeli rokonai a szimbolista szemléletnek, mert az új univerzum megközelítésének egy-egy sajátos módszerét dolgozzák ki és viszik ad absurdum. A pillanatvalóság képes az „örökkel" való érintkezésre, márpedig a művészet különvilága maga az „örök", az emberien átélhetővé varázsolt múlhatatlanság. Az impresszionista egyesülés-élmény, átlényegülés-illúzió ezt a szándékot, kívánalmat tükrözi.

A naturalizmus kísérletezése, a mindent magyarázni, indokolni akaró pozitivista igényesség a világot a maga egyszeri, egyedi valódiságában igyekszik megörökíteni, lefotografálni. Így föltétlenül beérkezik azokba az általánosító azonosításokba, melyek a szimbolista szemlélet központi tükrözésformái lesznek a szimbólumokban, a jelentésteljes „jelzések" világteremtő mimézisében.

A záró fejezet tehát nagy összefoglalás is; elhelyezi a szimbolizmust az irányzatok sokféleségében, megmutatja az összetevőket és a legfontosabb eredőt, a továbbhaladás útját meghatározó fő élményt. Reviczky Gyula költészete Mezei elemzésében sok szempontból kulcsszerepet tölt be a magyar irodalom fejlődésében. Vele, az ő művészetével jelentkezik nálunk először a régivel, hagyományossal szakítani tudó új szemlélet és látás, mely meghirdeti a XX. századot, a megbomlott rend és forma századát.

A monográfiának, mint említettük, nemcsak tartalmi, hanem jelentős módszertani újdonságai is vannak. Mezei művében verselemzések sorát adja. Elemzési módszerének „technikája" a dedukció és indukció elvének együttes alkalmazása. Az egyes verselemzésekben mindig a dedukcióhoz fordul. Az ő rendszerében ez szükségszerű. Azt vallja ugyanis, hogy a műalkotás mindig „különvilág", megbonthatatlan egyedi teljesség. Ez a totalitás csak akkor fejthető meg, ha alkalmazkodunk belső követeléséhez, ha fölfedezzük közvetlen kiáradó leglényegesebb mondandóját. Ez a kisugárzó központi jelentés egyfajta vonzás, mely elvezet a részletekhez, a legapróbb elemekhez is. A helyes irányt és a helyes jelentéseket *csak* ebből a központból tudjuk megtalálni. Mert a műalkotás jelentés-labirintusában menthetetlenül eltéved az, aki még kívül van a művön, amikor az első elemekhez közelíteni próbál. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a deduktív elemzésnek ez a „próbája" eleve föltételez egy szubjektivisztikus, az intuiciók bűvös és bűvölő hatalmára alapozott szemléletet. Az elemzések maguk bizonyítják, hogy ennek a vádnak ezúttal nincs jogosultsága. A mű központi jelentésének nem a megsejtését kívánja ez a módszer, hanem a *megértését*, pontosabban: az alapvető megértését. Bármilyen művet is olvassunk el, az olvasás befejezése után feltétlenül kialakul bennünk valamilyen összkép, összbenyomás, mely már látens ítélet is. Ez az összkép nem üres impresszió csupán, hanem végeredménye egy belső folyamatnak, melyben az analízis, a felbontás majd az általánosítás egy bizonyos szinten, egy meghatározott mélységben már akarva-akaratlanul is elvégződött. Az olvasás, a művel történő közvetlen ismerkedés minden pillanatában jelen van a látens ítélkezés, rendszerezés, összefoglalás is. Így igenis elképzelhető az, hogy a mű központját, lényegi jelentését a kü-

lönálló egységekből ötvöződött teljességben azonnal megragadhassuk, megismerhessük. (Hiszen ez az „azonnal" ezúttal az olvasás teljes idejét jelenti.) A részek ugyanis a műben mindig egy rendszer részei és a rendszerben elfoglalt hely, a benne megépült funkció elsősorban *magára a rendszerre*, tehát a teljes műalkotásra és nem az elemre, a konkrét részletre jellemző. Ezért kell a rendszert megfejtenünk ahhoz, hogy benne most már megmutathassuk a részleteket, elemeket. Ezért választja Mezei a konkrét műelemzésben a dedukció útját.

A dedukció az egyes művek — jelen esetben versek — elemzésekor kibontja a részletek sorát, megmutatja kapcsolódásaikat és ugyanakkor állandóan utal azokra a formákra, szerkezeti sajátosságokra, melyek a mű belső zártságában homogén egésszé ötvözik őket. Az így megkapott modell apró birodalom, mondhatnánk képiesen úgy is, hogy önálló tartománya az életműuniónak. A szimbolista élmény mindig jelenvaló belső közege, „légköre" az egyesnek, a modellszerűnek. Így az élmény egészét a műalkotás-modellek rendszerező összefoglalása, szintézise fejti meg. A dedukciót, mely Mezeinek a konkrét műelemzésben volt eszköze, most követi az indukció, a megfejtett egyedi művek modelljeinek nagy összefoglalása. Mezei nagy absztraháló képességgel közeledik az általánoshoz, módszere mindig meggyőző. Az alapegységek szigorú logikai következetességgel épülnek mind magasabb szintek új és új egységeivé. A „kulcsfogalmak" fokozatosan bővülő tartalmukkal hierarchikusan emelkednek központi jelentésükhöz, mely az élmény világának egy-egy sarkpontját képezi. (Például a szimbolista *kitélmény* két vezérfogalma a *szenvedés* és a *szeretet*. A szenvedés fogalmának alárendelt tartalmak: a *„lírai magatartás"* — kifejti a „Karácsonykor" c. vers elemzése —; a *meditáció* — a „Sátán" c. költemény alapján —; az *ambivalenciák* élménye — „Osztályrészem" —; *a szerelemérzés mint absztrakció* — „Emma Donna Diána." stb. A *szeretet* fogalmának belső megfejtése pedig így alakul: *moralizmus* és *individualizmus* — az „Imádság" alapján —; *misztikus szimbolika* — „INRI". stb.)

A fogalmak jelentései a rendszer egységének követeléséhez alkalmazkodón fokozatosan eltávolodnak a megszokottól és mind közelebb kerülnek egyszeri, csak Reviczkyre vagy csak a szimbolizmusra jellemző tartalmukhoz. Ezeknek a tartalmaknak a kulcsfogalmak a monográfia belső rendszerében állandó hordozói, jelzései, szimbólumai. A rendszer megköti a legkisebb építőelemet, fogalom-mozaikot is. Egy sajátos „különvilág" születik meg így, szinte sétára indulhatunk az „én"-ben testet öltő kor színpadán, melyet benépesítenek a kulcsfogalmak jelzés-díszletei.

Mezei rendkívül érdekes módon bizonyítja állításait. Jobb híján olyan terminussal fejezhetnénk ki ennek a módszernek lényegét, hogy *analógiaelvűség*. Ezek az analógiák tulajdonképpen kapcsolatok, melyekben történések, irányok, koncepciók kötődnek láncreakciószerűen megnövekvő sokasággal, egyre bővülő távlattal, mind távolabbi múlthoz közeledőn. A könyv lapjain szinte „szócsatáznak" egymással a különböző elméletek, iskolák. Az általánosítások, analógiás összevetések, az élmény struktúrájának legmélyebb rétegeit is megfaggató lélektani asszociációk mégsem önkényesek vagy ötletszerűek. Sőt, azt kell látnunk, hogy a szerző néha egyenesen megszakítja a gondolatmenetet. Az olvasó olykor még engedékenyebb lenne, és elfogadná a következő állítást is, de Mezei már visszalép, mert bizonyító adatait, tényeit kevésnek érzi.

A mű nyelve lendületes, érzékeny. Mezei mindig egyesül a műalkotással és a korral, szinte hordozza magában az állandóan változó élményeket. Tájékozott a XIX. század nagy élménytartalmainak világában, ezért tud annyira hozzájuk simulni fogalmaival, melyek a jelentések sokszor kaotikus gazdagságából mindig a leglényegesebb ismertetőjegyet emelik ki.

Mezei módszerének próbája maga a mű. Úgy érezzük, hogy újító, némely vonatkozásban gyökeresen újítani akaró szándékát a könyv nemcsak képviseli, hanem igazolja is. Az persze mindig hosszú időbe kerül, ameddig egy szabálymódosító, a hagyományos elméletekkel élesen polemizáló tudományos mű állításai átáramlanak a szakmai köztudatba és így „beérnek". Annyit mindenesetre elmondhatunk, hogy ezúttal már a „magvetés" is jelentős eseménye a hazai irodalomtudománynak.

MAX BLACK A NYELVFILOZÓFIÁRÓL

BÜKY BÉLA

Max Black: The Labyrinth of Language, New York—Washington—London 1968

Kötetében Black napjaink egyik jelentős tudományos témaválasztási jelenségéről a következőket írja: „A XX. századi nyugati filozófia nevezetesebb irányzatai közül a legtöbbnek jellemző vonása a nyelv problematikájával, mégpedig különösen a

jelentés kérdéskörével való intenzív foglalkozás." (126.) E tendenciát a magyar szakirodalom is követi.[1] A téma korszerűsége tehát vitathatatlan. Ez a tény teszi indokolttá M. Black művének ismertetését.

Black kötetének hét fejezete van: 1. Általános bevezetés. 2. A nyelv mint sablon-rendszer. 3. A nyelvtan filozófiája. 4. Gondolkodás és nyelv. 5. A nyelv többféle alkalmazhatósága. 6. A nyelvvel való visszaélések és a nyelvreform. 7. A jelentés jelentése.

Az első fejezetben, a bevezetésben, Black egyrészt még a későbbiekben is szóbakerülő általánosságokat említ, másrészt olyan (információelméleti és tanuláselméleti) kérdéseket is érint, amelyekről később már nem lesz szó, de amelyek szükségesek a könyv anyagának megértéséhez. Ugyanitt bizonyos tudománytörténeti-nyelvfilozófiai vonatkozásokra is kitér: utal Platónra, Dionüsziosz Thraxra, Apollonius Düszkoloszra, a hindu Paninire, majd Fr. Boppra, Jakob Grimmre, August Schleicherre stb.

Black már a tudománytörténeti előzmények összefoglalása során eljut addig a fejlődési pontig, ahol az élőbeszéd egzakt kutatásának igénye jelentkezik és e ponton pálcát tör az élőbeszéd elsődlegessége és az írott beszéd másodlagossága fölött. Szerinte a nyelvészet hosszú időn át pusztán a szavakkal volt elfoglalva, ami — hasonlatot használva — olyasmi, mintha valaki állandóan az anyagi érdekekre figyelne és közben elsuhanna az élet valósága fölött. A nyelv valósága Black szerint az élőbeszéd valósága, de még ennél is több: a gesztus, a paralingvális és proxemikus jelzéseknek az élőbeszéd valóságával összekapcsolt együttes valósága.

„A nyelv mint sablon-rendszer" c. (2.) fejezetben a szerző a nyelvi elemzés modern módszereivel ismerteti meg az olvasót, azokkal az eredményekkel, amelyeket a nyelv és a beszéd problémáival foglalkozó XX. századi nyelvészek sok fáradság és vita révén értek el. Itt esik szó a nyelv legkisebb elemeiről, a nyelv atomisztikus felépítettségéről, a fonéma fogalmáról, a nyelv fonológiai vonatkozásairól, a fonémák rendszeréről és az ezzel kapcsolatos vitákról, a szavak, illetve a szavaktól eltérő jelentésegységek, a morfémák világáról is. Kifejti, hogy a szavakat, de különösen a modern nyelvészeket mind jobban érdeklő elemeket, a morfémákat nem lehet vaktában egymás mellé dobálni, mert az egymáshoz illesztésnek következetes törvényeket szab a grammatika.

A 3. fejezetben a szerző a következő, immár nem kifejezetten konvencionális kérdéseket tárgyalja: 1. A nyelvtan hányadrésze épül hagyományos elemekre? 2. A hangutánzó és hangfestő szavak esetében különböző nyelvek esetleg hasonló szavakat alkotnak, de a szóalkotás folyamata az egyes nyelveknél végül is önkényes. Vajon ugyanilyen önkényes-e a grammatikai szabályok kialakulásának folyamata is? 3. A valóságra vonatkozó fogalmak osztályozása azonos-e a különböző nyelven beszélőknél, vagy minden osztályozási rendszer létjogosult? E kérdésekre „A nyelvtan önkényessége" c. részben válaszol. Ezután még beszél a szerző e fejezetben a nyelv szintetikus vonatkozásairól, a nyelvi szokások és a nyelvi szabályok közötti összefüggés kérdéséről és végül arról az alapvető kérdésről, hogy mi is a nyelv tulajdonképpen.

A 4. fejezetben a nyelvi kifejezés és a gondolkodás, vagy bizonyos durván egyszerűsített formában a szavak és a gondolatok közötti kapcsolatot elemzi. E vonatkozásban két élesen szembenálló állásfoglalásra utal: arra, amely a gondolkodás és a beszéd teljes és tökéletes elválaszthatóságát vallja és arra, amely a gondolkodásnak a szavaktól való elszakíthatóságát elképzelhetetlennek tartja. Black óvatosan értékel: ő egyáltalán a szétválaszthatóságra vagy a szét-nem-választhatóságra vonatkozó kérdésfelvetést tartja elhibázottnak, és az ezekre adott szélsőséges válaszokat be nem bizonyított gondolkodási „modelleknek".[2]

A fejezet további részében a nyelv és a világnézet, a nyelv és a logika kérdéskörei-

[1] Roman Jakobson „Hang—jel—vers" c. gyűjteményes kötetének megjelenése és különösen e mű bírálata több tekintetben nyelvfilozófiai problematikát érintett. De ezen túlmenően: L. Wittgenstein, N. Chomsky, C. Lévi-Strauss és hellyel-közzel M. Faucoult neve is sokszor kapcsolatos a hazai szakirodalomban nyelvfilozófiai vonatkozású vitákkal. Az „Általános nyelvészeti tanulmányok" nemrég megjelent VII. kötete, amely a „nyelv és gondolkodás" probléma köré csoportosítja a benne megjelent tanulmányokat, Lukács György gondolatainak nyelvfilozófiai továbbfejlesztése és számos egyéb, igen gazdag nyelvfilozófiai vonatkozású anyaga révén szép vállalkozás a filozófia és a nyelvtudomány, és természetszerűen a filozófusok és a nyelvtudósok együttműködése tekintetében. Mindeme biztató jelek ellenére Magyarországon úgy értékelhetjük a nyelvfilozófia állását, hogy a nyelvészek részéről mutatkozó filozófiai érdeklődés intenzívebb, mint a filozófusok részéről mutatkozó nyelvészeti, nyelvelméleti meditáció.

[2] Véleményünk szerint, ha abban a kérdésben nem is tudunk dönteni, hogy gondolkodás létezik-e beszéd, legalábbis belső beszéd nélkül, abban igen, hogy beszéd létezik, automatikus, gondolkodási folyamat nélküli formában. Pais Dezső szerint az ember néha csakugyan úgy beszél, ahogy a szája jár — és ez nem pusztán szellemesség: sokan mondtak már ki olyan (nem elsődlegesen, hanem esetleg ki nem mondottan) töltelékfunkciójú szókapcsolatokat, sőt mondatokat, amelyek értelmét, logikai tartalmát és az adott szituációkhoz való tartalom szerinti kapcsolatát maguk e szavak, mondatok „kijelentői" fel sem fogták.

vel foglalkozik, különösen sok helyet biztosítva a második témának.

Az 5. fejezet a nyelv többféle alkalmazhatóságáról szól. Többen vizsgálták az írott, illetve a beszélt nyelv poetikai vagy expresszív elemeit (nálunk pl. Zolnai Béla, Zlinszky Aladár), elsősorban a lexika szintjén, vagy a fonetikai-hangtani vonatkozások viszonylatában, de napjainkban, a grammatika reneszánsza idején [itt elsősorban a generatív grammatikára gondolunk], sajnos kevesen foglalkoznak a grammatikai morfológiai elemek poetikus, illetve expresszív vonatkozásaival, mintha e vonatkozások csak másodlagos jelentőségűek és így elhanyagolhatók lennének.

Miután Black pálcát tört a nyelvi célok többfélesége, szerteágazósága mellett, példákat említ az egyes nyelvi célokra. Példáit az informatív célzattal elmondott beszédre vonatkozó anyaggal kezdi, majd a szavak emocionális és hangulatkeltő hatására hoz fel illusztrációs anyagot. Ám az ún. „emotive meaning"-gel kapcsolatos, bizonyos mértékig rendszertelenül felsorolt idézetanyagból tanulságként végül is azt a következtetést vonja le, hogy az „emotiv" (emóciótól fűtött) és az „informatív" jelentéstartalom közötti éles, megfelelő árnyaltság nélküli különbségtétel semmiképpen sem fejezi ki a nyelv hatásmechanizmusának hallatlan sokrétűségét, sőt ellenkezőleg, a különbségek ilyen sarkítása inkább árt, mint használ a nyelvi valóság egzakt megismerése ügyének.

A kötetnek kétségkívül legérdekesebb része „A nyelvvel való visszaélések és a nyelvreform" c. 40 lapnyi terjedelmű (6.) fejezet. Ebben a szerző — első lépésként — néhány olyan szerző nyelvfilozófiai munkásságára hivatkozik, akik kétségbe vonták a nyelv jelentés-visszaadási képességét, gondolat-közvetítési hitelességét [G. Berkeley, J. Locke, L. Wittgenstein, B. Young, J. Swift, az író stb.]. Majd, miután ilyen filozófiatörténeti visszapillantást tett, felsorolja azokat a feltehető hatóerőket és meggondolásokat is, amelyek valakit a nyelv jelentésközvetítő érvényességében való kétkedésre vezettek. Black itt adott eszmefuttatása nem tolódik el az agnoszticizmus irányába, jóllehet a nyelv jelentés-visszaadó képességének megkérdőjelezése ilyen kiindulópontból is adódhatna. Inkább a tömegszuggesztió és a poliszémia, illetve a heteroszémia jelenségeire vezeti vissza a nyelv jelentésközvetítési nehézségeit. Egyesek — írja Black — [pl. J. Austin] a nyelvben olyan ellenállhatatlan szuggesztív erők exteriorizációs lehetőségét látják, amelyek hatása alatt az emberek a nyelvvel kifejezett leglehetetlenebb állításokat is elhiszik. Mások azonban — folytatja Black — nem ilyen tömegszuggesztiós veszélyekre hívják fel a figyelmet, hanem a nyelvnek eszközi tökéletlensége [kétértelmű szavak; üres, tartalmatlan töltelékszavak; fogalomzavar; képzavar; antropomorf metaforákban való gondolkodás; igeragozási alakazonosságok, homonimia stb.] miatt panaszkodnak. Az efféle panaszok — Black szerint — a viszonylag könnyebben orvosolható esetek körébe tartoznak. Ha az agnoszticizmus jelentés-megismerés tagadását nem is említi Black, említi azt a jelentéssel kapcsolatos metafizikai kétkedést, amely szerint absztrakció nem létezik, és csak az individuumra vonatkozó minősítés létjogosult. Ez az álláspont, amely tulajdonképpen a nominalisták és a „realisták" vitájának feléleszt ése, leginkább A. N. Whitehead következő mondatával illusztrálható: „Keresd az absztrakciókat és rontsd le hitelüket az emberek előtt!"

Black elítéli ezt a jelentés-érvényességgel kapcsolatos kétkedési formát, és az egészet fogalomzavarból eredő problémázásnak tartja. [Ha igen jól tudjuk is azt, hogy minden pillanat, vagy jövő még, vagy már múlt, azért a „jelen" szót és származékait mégsem irthatjuk ki szótárainkból — hangzik Black ironikus észrevétele Whitehead álláspontjáról.]

Egy külön alfejezetben tovább foglalkoztatja a szerzőt a jelentés-megfelelés problematikája. A beszélő és a hallgató közötti kommunikatív kapcsolat számos objektív okból kifolyólag elégtelen lehet. Alfejezetben emlékezik meg a „szemantikai anémia" esetéről is, amikor valaki elveszíti képességét az iránt, hogy a szavak jelentését adekvát módon értelmezze. Szól Black, egy további alfejezetben, az ún. „kontextusbeli kétértelműségekről" is, amelyek korántsem veszélytelenebbek, mint a patológiai megalapozottságú „szemantikai anémia", mivel ha azok szinte gyógyíthatatlanok is, de ritkák, emezek viszont lépten-nyomon előfordulnak.

A szóban forgó főfejezet második felét immár azok a „stratégiák" képezik, amelyekkel Black szerint a nyelvi meg nem felelés veszélyét el lehet hárítani. A kétértelműség leküzdésére például a megkülönböztetés, a definiálás és az amplifikáció módszeres használatát javasolja. Nehezebb viszont leküzdeni a szavak határozatlanságát [v.ö. J. Cohen] és a „laza fogalmak" előidézte veszedelmeket. Black stratégiájának hiányosságául róhatjuk fel, hogy ő, mint a logikai megközelítés híve, elsősorban a szavak információ-közvetítő szerepének nézőpontjából vizsgálja a nyelvi közlés fogyatékosságait, és a többi beszédcélféleségek konvalencia-fogyatékosságaira

nem tér ki, ezek hatékonyságnövelésére nem dolgoz ki metodikát: nem tér ki például olyasmire, hogy a művészi élményközvetítés hatásfokát miként lehetne növelni stb. Nem tér ki például arra sem, hogy a „manipulatív" célzattal elmondott beszéd manipuláció voltát milyen ismérvek alapján lehetne felismerni, és az ilyen célzatú beszédtevékenység hatása alól az embernek hogyan lehetne kivonnia magát.

A fejezet végén „A nyelvvel való filozófiai foglalkozás tempója" c. alfejezetből az derül ki, hogy Black a nyelvfilozófiai érdeklődés növekedését valamiféle újfajta, a filozófia felől érkező nyelvreform előszelének minősíti. Ez a minősítés alkalmat ad Blacknek arra, hogy a legmodernebb jelentéselméleti felfogásokat e nyelvreformiság szempontjából kissé közelebbről bemutassa. Így jut el a pragmatizmus és az operacionalizmus útvesztőin keresztül a „bécsi filozófiai körig" és A. J. Ayer munkásságáig, amely a bécsi filozófiai kör tanításait az angol nyelvterület felé közvetítette. A nyelvreform ezen iskolánál az „igazolhatóság elve" következetes alkalmazása révén valósul meg. Nézzük a következő mondatot: „Kovács dühös". Milyen észrevételeket fogalmazhatunk meg Kovács eme kijelentett állapotával kapcsolatban: „Kovács kékül-zöldül", „Kovács szitkozódik", „Kovács ökölbe szorítja kezét". A „Kovács dühös" mondat jelentése — az igazolási eljárás elvének megfelelően — az összes „igazoló mondat" jelentésének összessége. A mondatjelentés esetleg élesebben elénk tűnik, tehetjük hozzá ezen jelentés-sorbafejtő eljáráshoz, ám az érzelmihangulati velejáró sorbafejtéséhez ez az „igazoló eljárás" sem nyújt fogódzót, csakúgy mint több más nyelvi cél felderítéséhez sem. Black azonban nem foglal állást, itt sem, mint könyvében igen sok esetben, így fejezete meglehetősen ismertető jellegű.

A kötet utolsó része „A jelentés jelentése" c. (7.) fejezet. Ha ilyen mondatokat hangoztatunk munkahelyünkön vagy családi környezetben: „Mit akart ezzel mondani?", „Mit jelent ez a szó?", „Mit jelent ez a gyors hőmérséklet-csökkenés?" — akkor mindenki tökéletesen érti a „jelent" ige értelmét, de nyomban minden összekuszálódik, mihelyt mondatunkat, illetve kérdésünket ilyen formában tesszük fel: „Mi a jelentés?", „A dolgok közül melyek a jelentések?" — Nos Black e nehéz terénum anyagában próbál némi rendet teremteni, sorra véve a jelentéstanok jelentésmeghatározásait. Említésre kerül e fejezetben W. V. Quine, a fejezettel azonos című könyvet író C. K. Ogden és I. A. Richard, J. B. Watson, I. P. Pavlov, Ch. Morris stb. A teoretikusok a jelentés fogalmának három különféle megközelítési formája alapján kerülnek a „dolog-centrikus jelentés-fogalom", a „jelentések mint gondolatok", vagy „a jelentés ok-okozati elméletei" c. alfejezetekbe. Külön alfejezet szól a jelentés több jelentésű voltáról is. E fejezet gondolatmenetét lehetetlen lenne egy rövid könyvismertetés keretében visszaadni, ám az igaz, hogy a könyv címe „The Labyrinth of Language" igen találó címnek tűnik, ha a címet e fejezet anyagára vonatkoztatjuk.

A könyv azzal az érzéssel csukható be, hogy a jelentés, a nyelvi célok széttagoltan egzakt elemzése, a nyelvvel való visszaélések és a manipuláció veszélyének elhárítása bizony még meg nem valósított, hanem pusztán csak felvázolt feladatok, ezért nagyon is aktuális az ilyen tárgyú szakkönyvek anyagában való tájékozódás.

KÖNYV A LENINIZMUS FILOZÓFIAI AKTUALITÁSÁRÓL

SZOLNOKI JÁNOS

Wirth Ádám: Lenin, a filozófus, Kossuth Kiadó 1970.

Wirth Ádám „Lenin, a filozófus" c. munkája megírásának és megjelenésének alkalmául a Lenin-évforduló ünnepségei szolgáltak, alapgondolatainak aktualitása azonban túlmutat az ünnepi megemlékezésen. A szerző fő mondanivalója *korunk marxizmusa, a leninizmus filozófiai aktualitásának sokoldalú és — hozzátehető — meggyőzőerejű indoklása, bizonyítása.* Lenin filozófus volta, a leninizmus filozófiai jellege és aktualitása manapság is heves viták tárgya. Hazánkban is, nemzetközileg is tartják magukat olyan nézetek, miszerint Lenin ugyan a politikai harc stratégája vagy taktikusa volt, de nem filozófus, s ha igen, akkor filozófiai nézetei ellentétben állnak politikai gyakorlatával és teóriájával, valamiféle Marx előtti dialektikátlan, metafizikus materializmust testesítenek meg. A XX. század lenini forradalmi politikai gyakorlatának és teóriájának autentikus filozófiai általánosítói eszerint Korsch,

Gramsci és a „Geschichte und Klassenbewusstsein" Lukács Györgye.

Az ilyen és ezekhez hasonló nézetekkel polemizálva íródott a szóban forgó könyv első fejezete, amely a „Filozófus volt-e Lenin" címet viseli. S ebben a szerző teljes határozottsággal és megalapozottsággal állítja: ha Lenin „csak" a két par excellence filozófiai művét, a „Materializmus és empiriokriticizmus"-t és a „Filozófiai füzetek"-et hagyta volna hátra, akkor is kitörülhetetlenül beírta volna nevét a marxista filozófia történetébe.

Lenin azonban nem volt „hivatásos" filozófus a szó hagyományos értelmében. Számára a filozófia nem a marxizmus többi oldalától, a tudományos és társadalmi élet jelenségeinek konkrét elemzésétől elszakított, absztrakt spekuláció volt. A leninizmus filozófiája *teljességének* tanulmányozásához Lenin elméleti és gyakorlati munkásságának *egészét* kell alapul venni, benne kell felfedni a marxi—lenini filozófia eleven „működését".

Éppen, mert Lenin a filozófiát a marxizmus szerves részeként fogta fel, alkalmazta és tökéletesítette, nincs ellentmondás a politikus, közgazdász, szociológus és filozófus Lenin között.

Lenin filozófiai életművének megítélése, a leninizmus filozófiai aktualitásának értékelése körül hullámzó vitákban egyrészt arról van szó: merre, milyen irányban és milyen alapon haladjon tovább a marxista filozófia fejlődése? Tovább a lenini úton vagy valami tőle eltérő elvi alapon?

„Marx a proletariátus alapvető taktikai feladatát materialista dialektikus világszemléletének valamennyi kiindulótételével a legteljesebb összhangban határozta meg" — írta Lenin. Lenin ezen a téren is Marx következetes folytatója, ezért a leninizmus filozófiai jellegének értékelése, aktualitása körüli viták — akarva-akaratlanul — a lenini életmű egészére vonatkoznak, e vitákban nemcsak a filozófus Lenin, hanem a leninizmus egésze a tét.

Ezekben a vitákban a világforradalmi folyamat ereje is, gyengesége is tükröződik. Mindenekelőtt az, hogy a szocialista világrendszer, valamint a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom korunk leghatalmasabb politikai erejévé változott, de az is, hogy egyes országait, osztagait vereségek érték, a mozgalom egésze nagy megrázkódtatásokon ment keresztül, s jelenleg sem mentes a komoly ellentmondásoktól, feszültségektől. Ilyen helyzetben felfokozódnak a mozgalom kevésbé edzett, állhatatlanabb elemeinek és rokonszenvezőinek érzelmi és elméleti ingadozásai, kételyei, korábbi nem-marxista világnézetük recidivái, a relatíve progresszív polgári-kispolgári nézetek iránti fogékonyságuk. Így volt ez a század elején Oroszországban, és nem csak ott, így van ez manapság, a század harmadik harmadában világszerte.

A marxi—lenini filozófiai elméleti örökség különböző fajta átértelmezői szerint volt egy II. Internacionálé—Lenin (Kautsky—Lenin, Plehanov—Lenin) egy Csernyisevszkij—Lenin, egy Hegel—Lenin stb. Wirth Ádám, miközben konkrét történelmi áttekintést ad Lenin filozófiai felkészüléséről és forrásairól, a „kortárs marxizmusokhoz" való viszonyáról, e különböző Lenin-képek értékeléséhez, kritikai vizsgálatához nyújt anyagot. Különösen árnyalt, differenciált a II. Internacionálé és két vezető teoretikusa, Kautsky és Plehanov, valamint Lenin viszonyának elemzése. Ez nem egyszerűen elmélettörténeti probléma, mert az aktivista-szubjektivista marxizálók Lenint egészében vagy legalább filozófiai életművének egy részét a II. Internacionáléval szeretnék jellemezni, megbélyegezni.

E problémák elemzése során jut el Wirth Ádám a marxizmussal kapcsolatos „ortodoxia" problémájának megítéléséhez. Először is különbséget tesz a dogmatikus ortodoxia (Kautsky marxista korszaka, Plehanov) és a lenini típusú „ortodoxia" között. Az első pozitív szerepet játszott a revizionizmus elleni harc (Bernstein, Conrad Smith, orosz machisták stb.) kezdetén, a marxizmus fundamentális kérdései védelmezésében. Miután azonban Kautsky és Plehanov elhanyagolták a marxizmus mindenirányú továbbfejlesztését, alkotó alkalmazását, végül is a revizionizmus előtti kapituláció lett a sorsuk.

A lenini ortodoxia: az alkotó marxizmus programja, de nem annak dekompenzálása, lényegéhez tartozó alaptételeinek feladása útján. A „minden érték átértékelésének" önmagában is árulkodó jelszava, a „kritika szabadságának" a marxizmus polgári bírálatát integráló programja nemcsak idegen volt Lenintől, hanem fergeteges bírálatának tárgyát képezte egész elméleti-politikai tevékenysége folyamán.

A marxizmus polgári-kispolgári szellemű újraértelmezéseivel szemben a leninizmus filozófiája korunk egyetlen és átfogó marxizmusa, az, ami történelmileg és elméletileg igazán újat jelent.

A szocializmus világrendszerré válása, a tudományos kommunizmus elméletének szüntelen és nem ellentmondások nélküli átmenete a valóságba, előtérbe helyezett olyan filozófiai kategóriákat, mint a teória és praxis.

A praxis kategóriája a lenini ismeretelméletnek és társadalommagyarázatnak *„közös csomópontja"*. Lenin igen világosan

látta, hogy csak a természeti és társadalmi objektivitás törvényszerűségeinek adekvát tükrözésére igényt tartó elmélet biztosítja a valóság forradalmi átalakításához vezető, hatékony, emberi praxis megvalósulását. Lenin számára nem húzódott kínai fal a visszatükrözési elmélet és a tudat aktív teremtő szerepének elismerése között: az ember tudata nemcsak tükrözi az objektív világot, hanem teremti is azt.

A teória és praxis dialektikus egységének megbontása *általában*, a visszatükrözési elmélet és az aktív tevékenység antinomikus felfogása *különösen*, ezek a legmélyebb elméleti alapjai a marxista filozófia irányzataiként fellépett humanista praxis filozófiának és az ún. pozitivista szcientizmusnak. Wirth Ádám fellép mind a két antileninista szélsőség ellen, miközben tanulságosan rekonstruálja Lenin nézeteit a gyakorlatról. Eszerint a gyakorlat materialista dialektikus felfogásának a következő legfontosabb mozzanatai vannak.

1. Minden emberi gyakorlat előfeltétele és kiindulópontja az embertől független objektív, anyagi világ létezése. „A külvilágnak, a természetnek a törvényei . . . az ember célszerű tevékenységének alapjai."

2. Az ember a maga szubjektív céljait is az objektív világból meríti, az emberi célok és a külvilág külsődleges szembenállása csak látszat.

3. Az ember céljaival együtt maga is az objektív világ része, ha „a szubjektumnak az objektumhoz való viszonyát vizsgáljuk, figyelembe kell venni a konkrét szubjektum általános létfeltételeit (= az ember életét) is az objektív helyzetben".

4. Lenin szerint „szükséges a megismerés és a gyakorlat egyesítése", „az ember és az emberiség gyakorlata a megismerés objektivitásának próbája . . ."

5. Az emberi célok csak munkaeszközök közbeiktatásával realizálhatók, Lenin osztotta Hegel álláspontját, miszerint „. . . szerszámaiban van az ember hatalma a külső természet felett, bár céljai szerint sokszorosan alá van vetve neki".

6. A gyakorlat maga is anyagi és törvényszerű folyamat. „Az objektív folyamat két formája: a természet . . . és az ember célirányos tevékenysége" — tartja Lenin. Az objektív folyamat mindkét sorában — hangsúlyozva az utóbbi specifikumát — „természeti szükségszerűséggel" ható törvényszerűségek érvényesülnek. A társadalmi objektivitás sajátossága a természetihez képest nem homályosíthatja el az ember tevékenységében vas szükségszerűséggel érvényesülő tendenciák meglétét. Wirth Ádám plasztikusan mutatja ki, hogy Lenin kezdettől fogva két fronton harcolt: egyfelől a társadalom objektív törvényeit tagadó szubjektivizmus, másfelől az objektív folyamat társadalmi sajátosságait figyelmen kívül hagyó fatalista objektivizmus ellen. Ugyanakkor és ugyanezért a leninizmust két vonatkozásban marasztalták el: *egyrészt* fatalizmust, ökonomizmust, mechanicizmust láttak és látnak benne a narodnyikok, anarchisták és mai megfelelőik, másrészt a fatalista áramlatok a voluntarista összeesküvő „tervtaktika" irányzatának igyekeztek és igyekeznek feltüntetni.

Wirth Ádám helyesen hangsúlyozza: a leninizmust e két irányból ért szüntelenül fel-felújuló vádaskodás közvetve is bizonyítja, hogy Lenin milyen dialektikusan oldotta meg a társadalmi folyamatok objektív jellegének és benne a szubjektív tényezők szerepének problémáját.

E néhány probléma felmutatásával igyekeztünk jelezni, hogy terjedelmére nem nagy, de irányzatosságát, ötlet- és gondolatgazdagságát tekintve figyelemre méltó munkával szaporodott filozófiai irodalmunk.

Hibáink — eltúlzott erényeink. A könyv téma- és probléma-gazdagságából is következik — persze, nem csak abból —, hogy a kérdések felvetése esetenként vázlatszerű, megválaszolásuk néhol nem eléggé kidolgozott. Kevesebb jól megválasztott probléma alaposabban és még érvelőbben kimunkálva, több lett volna.

Mégis úgy hisszük, Wirth Ádám könyvét haszonnal forgathatják mindazok, akik a mai filozófiai vitákban, Lenin helyének és szerepének értékelésében tájékozódni kívánnak.

A ZENE FEJLŐDÉSE*

VARGA FERENC

Curt Sachs: Die Music der alten Welt, Akademie Verlag, Berlin 1968

Curt Sachs — bár izig-vérig polgári tudós volt — a zene fejlődését az emberi társadalmakhoz szorosan kapcsolódó folyamatként érzékelteti, ami a hagyományos zenetudomány aspektusainak szokatlan mértékű kibővítését és elmélyítését is jelenti.

A közel 300 oldalas mű a 40-es évekig összegyűlt, kaotikus állapotban létezett anyag olyan rendszerező feldolgozására tett

* Curt Sachs (1881—1959) német zenetudós 1933-ban az ország elhagyására kényszerült. Nagyhatású könyve — „The rise of music in the ancient world" — tehát már az USA-ban leélt emigrációs években készült el és jelent meg 1943-ban. Az ismertetett könyv e mű német fordítása.

hatalmas és jórészt eredményes kísérlet, amely 7 nagy fejezetben (s egy-egy szerzői elő- és utószóban) a zene kezdeteinek az ismertetése (I—II.) után a kínai, a japán és a hindu zenei műveltség (IV.) rejtelmeibe ad bepillantást, aztán az ógörögök zenetörténetét ismerteti részletesen (V.), majd az iszlámot mint a hellenizmus örökösét mutatja be, hogy végül a dúr—moll tonalitás irányába fejlődő észak-európai zeneiségre (VII.) vessen némi fényt.

Óriási vállalkozás ez, melynek értékét még növeli az a tény, hogy a szerző olyan szerencsés típusú kutató és tudós volt, aki nemcsak a szakember, hanem az átlagos műveltségű zenekedvelő számára is érthetően, élvezetesen, sőt izgalmasan fogalmazott. A koncepció nagyvonalúságára és a szándék nemes voltára talán az alig másfél oldalas utószóban nyújtja a legmeggyőzőbb bizonyítékot. Ez a lehető legnagyobb tömörítéssel foglalja össze, hogy míg Kínában és Indiában az ókori állapotokhoz viszonyított változás egészen jelentéktelennek vehető, addig Jáva szigetén, valamint Egyiptomban és az ókori Görögországban pl. japán hangsorok jelenlétére, az arab országokban és a középkori Európában meg a görög zeneelmélet hatására bukkanunk, bizonyos hindu sajátságok pedig Egyiptomon át egészen Marokkóig kimutathatók. Nagy „zenei tájegységek" (kultúrkörök) — mint a Távol-Kelet és India (jellemző és jelentős délkelet-ázsiai átfedéssel), továbbá a nyugati Orient, valamint Görögország — eléggé tisztán rajzolódtak ki, ám az is kiderül, hogy az ókori görögség ugyanahhoz a nagy keleti térséghez tartozott, amely kifinomult dallamiságát a tetrachordokon és a pentachordokon alapuló — kozmologikusan meghatározott — modális sorokon fejlesztette ki. Ezzel szemben — állapítja meg a továbbiakban — Európának a Földközi-tengertől északra eső részei szinte semmiféle kapcsolatban sem álltak ezzel, hiszen egészen a középkorba nyúlóan, ahhoz az ugyancsak ősi zenei területhez tartoztak, amely Észak-Ázsián át Amerikáig, sőt Melanéziáig, valamint Afrikáig követhető nyomon. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy tulajdonképpen az itt jelentkezett ún. tercláncok terelték Észak-Európa zenei fejlődését egy, a nagy keleti kultúrákétól merőben eltérő fejlődési pályára. Ez a sajátos dallamstruktúra tette lehetetlenné e tájakon a kvartmeghatározottságú keleties dallamok végső uralomrajutását, s vezetett el a dúr—moll jellegű harmóniákig, valamint az egyenlően osztott tizenkétfokúságig. Egy néhány soros bekezdésben még azt is felvillantja, hogy míg egyfelől ennek az itt és így kifejlődött európai és észak-amerikai zenének a nagyszabású exportját figyelhetjük meg, hiszen a tokiói császári akadémián pl. Beethovent és Chopint tanítanak, az egyiptomi főiskolai kollégiumokban jazz-együttesek működnek, Törökországban, Kínában és másutt ez a „nyugati" hatás már-már a „hazai" zenélés ősi módjának és stílusának megváltozását is eredményezi, addig másfelől éppen ez a „Nyugat" teszi kérdésessé saját zenei örökségének további érvénybenmaradását, mert nemcsak a harmonikus funkciókban rejlő megfeszülés és feloldódás, valamint a konszonancia és disszonancia szerepének értelmezése lett egészen más, mint akár csak egy emberöltővel is korábban, de a zeneszerzés egész technikája is átformálódik. A legtöbb „összhangzattani szabály" máris a sutba került, egyre több zeneszerző érzi a 12 félhang bénító korlátja áttörésének szükségét, s máris folytak kísérletek bizonyos mikrointervallumokkal (pl. negyedhangokkal!), mégpedig éppen a keleti zenékre való hivatkozással. Az európai zene tehát pontosan olyan régiók felé tart, amelyet a keleti már régesrégen elért, s — ciklikus forgásában — most egy olyan szakaszban található, amelyben azok, akik az „örök haladás" illuziójától megszabadultak, ugyanúgy *a dallamért és a ritmusért* folyó véget nem érő küzdelem harcosainak tekinthetik magukat, mint azok a hajdani elődök, akik Kelet- és Dél-Ázsiában, valamint a Földközi-tenger parvidékén szálltak síkra érte.

Curt Sachs művének értékét nem csökkenti, hogy az utóbbi évtizedekben — mind az alapkérdéseket, mind pedig bizonyos részleteket illetően — olyan új eredmények születtek, amelyek inkább egy, a szerző által is hitelesnek elismert javított kiadás megjelentetését tették volna kívánatossá, ami azonban, a szerző 1959-ben bekövetkezett halála miatt, végleg meghiúsult.

A fordító (Jürgen Elsner) utószavában kifejti többek között, hogy semmi sem védheti meg ma már Sachsnak azt a szándékát, hogy az ún. primitív zenékben és a keleti népekkel foglalkozó zenetudomány által feltárt anyagban szinte csak „a mi saját muzsikánk történetének ‚előkészítő fejezetét'" lássuk és érzékeljük. A régi összehasonlító zenetudomány utódjának számító korszerű zenei néprajz ugyanis arra a teljesen egyértelmű megállapításra jutott, hogy a legősibb hagyományokkal és emlékekkel rendelkező népek zenei műveltsége is csak nagyon feltételesen és átételesen használható fel a történelem kezdeti szakaszaira vonatkozó „ma is élő" tanúként, hiszen azok — minden látszólagos stabilitásuk ellenére is — az állandó módosulás (fejlődés vagy elenyészés, tehát

minőségi változás) állapotában voltak és vannak, s ez alól még a tradíciókhoz legkövetkezetesebben ragaszkodó zsidó és Veda liturgikus ének sem lehet kivétel.

Sachs kifejti, hogy a tudománynak még mindig nem sikerült azt a ködöt elűznie, amelyben a korábbi századok embere bizonyos istenek és hősök árnyait a zene „kitalálásának" teremtői aktusában szemlélte, bár az utolsó 200 évben a filozófusok, közgazdászok és természettudósok egész sora kísérelte meg egy-egy elfogadható elmélet kidolgozását vagy legalábbis valami megcáfolhatatlannak látszó bizonyítási anyag felkutatását, hiszen akármilyen messzire követjük is az emberiséget a történelemben vissza, a zene eredetének kipuhatolása mindig sikertelen marad, mert még a legősibb törzsek is túljutottak az első zenei kísérleteken. Minthogy a zene tulajdonképpeni keletkezéséig nyomoznunk — ezek szerint — teljesen kilátástalan, némileg is megnyugtató eredményt csak a ma is élő legprimitívebb népek zenéjének felkutatása és tanulmányozása — mint egyetlen megengedhető munkahipotézis — révén remélhetünk. „Diese Völker singen, aber sie besitzen keine Instrumente. Musik begann mit Singen" — állapítja meg tehát szokatlanul lakonikusan, amelyhez meggyőzésként az alábbiakat szánja: a patagóniaiak, a pigmeusok és a busmanok éneke a saját történelemelőtti őseink dalait hozza közel hozzánk, és a primitív népek még ma is ugyanolyan hangszertípusokat használnak mindenütt a világon, amelyek a régészek ásói nyomán — neolitkorbeli ősapáink sírjaiból — kerültek vagy kerülnek elő.

Az az állítása, hogy az ősi időkben a szöveg nélküli éneklés egyszerűen elképzelhetetlen lehetett, még egészen elfogadhatónak hangzik. Meg az is elfogadható, hogy az énekelt hangtávolságok nagysága sokkal inkább a motorikus impulzustól, mint a tudati tartalomtól függött, ám azt, hogy a dallami „lépés" és „ugrás" fogalma a táncból származik, már erősen kétségbe kell vonnunk. Véleményünk szerint ez a két kifejezés abból az időből való, amikor az első — *hangszeren is* helyhezkötött — rendszerek létrejöttek. A szerző, aki hangszerspecialista létére pusztán az *énekelt* két és háromhangú dallamokból vezeti le a nagyobb terjedelmű „melogen" muzsikát is, s annak ilyen „a capella"-módon való származtatása kapcsán elmondja, hogy — a sétáló emberhez hasonlóan, aki úgy lépked, hogy a kényelmi szempontokon kívül semmiféle szabályhoz sem köti magát — az énekes szintén teljesen önkényesen lép egyik hangról a másikra, szinte végzetszerűen sodródik el addig, amikor „bizonyos hangközöket, amelyek a legegyszerűbb rezgési viszonyszámokat mutatják" (nevezetesen az oktávot, a kvintet és a kvartot), úgy kell bevonnia sajátos fejlődéselméletébe, mint olyanokat, amelyekből „valami mágneses vonzóerő" árad, s ez abban nyilatkozik meg, hogy a „megközelítően és szándéktalanul" kvartnyira vagy kvintnyire levő hangok is mintegy „önmaguktól" igazodnak ki tisztává. Sachs tehát már itt, e valóban primitív fokon *a priori*nak — az éneklő emberbe „valaki által beleplántált"-nak gondolja e „szerkezeti formáló tényezőket", s hogy erre vonatkozóan semmi kétségünk se maradjon egészen félreérthetetlenül mint „velünk születettekről" beszél róluk (64.)

Curt Sachs emberi és tudósi nagyságát ez a — nyilván társadalmi és vallási elkötelezettségéből származó — tévedés egyáltalán nem kisebbíti ugyan, de feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy olyan esetekben, amikor a zeneelmélet számos problémájának megoldása érdekében a quadrivium tudományaihoz — nevezetesen az aritmetikához, a geometriához és az asztronómiához — kellett volna fordulnia, inkább a grammatikát és a retorikát részesítette előnyben, ami végső soron aztán az *igazán nagy* tudományos eredmények megszülését tette lehetetlenné számára.

Pedig világosan látta pl., hogy az ókor zenéje visszavonhatatlanul „elhangzott" ugyan, és csak a naivan gondolkodók lehetnek hajlamosak arra, hogy egy-egy istennek vagy embernek tulajdonítsanak olyan fejlődést, amely semmiképpen sem lehetett egyéni teljesítményből fakadó. Azzal is tisztában volt, hogy a zene, amely a rendszeralkotás vonatkozásában mértékekkel, számokkal és viszonyszámokkal dolgozott, azokhoz a jelenségekhez tartozott, amelyek az érdeklődést nemcsak a józan kísérletezés és az azon alapuló elméleti számítás irányában keltették fel és tartották ébren, hanem a csillagászat és a mitológia terén is, ilymódon aztán a fizikusok, filozófusok és vallásalapítók szövetségesévé „nőtte ki magát". Hatása a matematika fejlődésében *legalább annyira* fontos volt, mint az orvostudomány, a nevelés meg a politika terén.

Sachs minden korábbi zenetudósnál lelkiismeretesebben vette számításba azokat a lehetséges alapelveket is, amelyeket a tudatos dallamalkotáshoz szükséges hangkészletek és rendszerek megalkotásánál az ó- és középkorban felhasználhattak és fel is használtak. Ilyen pl. az ún. felezéses elven alapuló egyenlő részekre osztás által — aritmetikai eszközökkel — történt hangközmeghatározás (Streckengleichteilung), valamint a „kvint- és kvartkörös" geo-

metriai szerkesztés (Auf-und-Ab-Prinzip), továbbá ennek különféle átmeneti formái és végül a hangolásos eljárások.

A nyugati Orient zenéjének tárgyalásánál úgyszólván minden számításba vehető adatot megemlít, és szinte ösztönszerűen tapint rá arra, hogy a hosszúnyakú lantfélék őshazáját Mezopotámiában, a sumeroknál kell keresnünk, s minden valószínűség szerint onnan kerültek el Egyiptomba is. Helyesen mutat rá arra is, hogy a lantokon játszható hangkészleteket — általában — a felezés révén egyenlő részekre osztott fogólapra kalkulálták rá, míg a hárfa és a hozzá hasonló fogólap nélküli sokhúros hangszerek hangolása inkább hallás útján történt, éspedig a „kvart- vagy kvintkörös" eljárással. Sajnos már ebben a nagy fejezetben nyilvánvalóvá válik, miszerint Sachsot az alkalmazott aritmetika és geometria csalhatatlan adatszolgáltatásánál sokkal inkább érdekli a liturgikus ének-zene, meg a vallási mítosz, hiszen meg sem kísérli a sumér „60-as számrendszer" csillagászattal és zenével való szoros kapcsolatának a kimunkálását, pedig nem lehet kétséges, hogy a 60 egység hosszúságú húron a 60—54—48—45+ 40—36—32—30 osztási pontokkal jelölhető c—d—e—f+g—a—h—c alapsor, valamint az ún. tetrachordikus skálaszerkezettel manipuláló rendszeralkotási módok feltétlenül azon a tájon keletkeztek és kerültek széles körű használatba. Sőt arra is felhívhatta volna a figyelmet, hogy az, amit a nyugati zenetudósok egy része manapság „természeti alapokon nyugvó fizikai hangrendszerként" tanít, s a tonikai, a szubdomináns és a domináns dúr- és mollhangzatokból a 4—5—6 viszonyszámok segítségével vél létrehozni, tulajdonképpen az ókori temperálás kb. 4000—4500 év előtti nagy teljesítménye, és a fenti sumér sor az, amelyben az „egész" és a „félhang" kifejezés még az egyes tetrachordokon belül pontosan rögzített *aritmetikai távolságként* realizálódott.

Az Orient zenéjének megismertetését ugyancsak rendkívül érdekfeszítővé teszi a hatalmas tényanyag átfogó módon való felhasználása. Ám itt különösen óvatosnak kell lennünk a hangrendszertani ismeretközlés értékelésénél és elfogadásánál, mert Kínában — miként másutt is — a geometriai úton történő szerkesztési módot megelőzően számos — nyilván lényegesen primitívebb — szisztéma létezett, s külön tanulmányt igényelne annak a meggyőző felmutatása, hogy mi tette szükségessé a sípköteg bambuszcsöveinek a hivatalos mértékegységhez való intézményes hozzáhangolását, és hogy ez a Lü-rendszer alkalmas volt-e arra, amit elvártak tőle. A szerzővel ellentétben nekem az a meggyőződésem, hogy az emberiség történelme folyamán nem volt még egy ilyen zseniális rendszeralkotási koncepció. A legegyszerűbb eszközök kellettek csak gyakorlati megvalósításához, amely minden vonatkozásban hajszálpontos végső eredményhez vezetett. Átfuvásról természetesen szó sem volt, hallás útján történő hangolásra sem volt szükség, sőt a geometriai úton elvégzettek helyességét számtáblával is bizonyíthatták.

Indiában szintén hosszú történelmi fejlődésnek, tehát a primitív rendszerek egész sorának kellett megelőznie a Bharata által rögzített 22 srutis szisztémát, amelyet centekben kifejezve Sachs is megad. Valószerű hírforrás lehet az a buddhista legenda, amelynek szanszkrit szövegéből azt hámozták ki, hogy a híres muzsikus, Supriya hét svara-t és huszonegy murchana-t volt képes helyesen megszólaltatni egyetlen szál húron, hiszen ezt a rendszert éppen az enharmónia (természetesen nem a mi enharmóniánk!) érzékeltetésére hozták létre, s gyakorlati megvalósításához csupán a meghatározott számú egyenlő részecskére osztott, egymástól kvartnyira hangolt, de méréssel is ellenőrzött, két húrra volt szükség, amit bármelyik *vina* szolgáltathatott, mert hosszú nyaka egészen pontos munkát tett lehetővé.

A legnagyobb akadályokkal a görög zenetörténet revideálásánál és újrafogalmazásánál találta szemben magát Sachs. Itt derült csak ki igazán, hogy a régebbi századok — de különösen a romantika korának — teoretikusai és filológusai mennyire nem értették meg az ókori rendszeralkotás elméletének és gyakorlatának sokrétűségét, továbbá, hogy mennyire megbízhatatlanoknak kell tartanunk néha még magukat a rendelkezésünkre álló forrásokat is. Biztos érzékkel mutat rá: az a kimagaslóan nagy hatás, amelyet a klasszikus hagyomány Európára a zeneelméleti nevelő és oktató munka vonalán gyakorol, nyilván, arra vezethető vissza, hogy talán sehol másutt nem alakult ki a dallamalkotás elméletének olyan teljessége, mint éppen náluk. És arra is, hogy milyen sajátosan ingatag helyzetben volt az ókori Görögország, mert bár földrajzilag Európához tartozott, zenéje nagyrészt — amint azt maguk a görögök is hangoztatták — mégis ázsiainak számított.

A fennmaradt korabeli források számbavételekor teljesen érthető keserűséggel állapítja meg, hogy az azokban fellelhető kérdésfeltevések száma messze meghaladja azt, amire érdemi választ *is* kaptunk, az a tény pedig, hogy az ókori szerzők nagy része tudását és vélekedését gyakran olyan

évszázados, sőt évezredes hagyományból merítette, amely saját korukkal szinte teljesen összekeveredett, mind a korszakok és az emberek, mind pedig az országok és stílusok tekintetében a legnagyobb zűrzavart okozza. Ezt még csak súlyosbítja az a tény, hogy a filológusok — egy-egy fogalmat vagy gondolatot nem értvén — gyakran folyamodtak „romlott szövegrészek" korrigálásához . . . Érthető, hogy ilyen vonatkozásban még tőle sem szabad minden vonatkozásban végsőnek tekinthető eredményeket elvárnunk. Itt a fejlődés rendkívül „cikcakkos", amely, az egyenlően osztott tizenkétfokú rendszer *szükségszerű* létrehozásáig, a klasszikus Görögországtól a keresztény katolikussá váló Román át a protestáns Németországig zajlott le. S ezt a fejlődést talán maga Sachs sem látta még eléggé tisztán. Sachs lebilincselően olvasmányos és rendkívül értékes műve a még megválaszolandó kérdések egész sorát veti fel ugyan, de ezzel és hiányosságaival, tévedéseivel együtt további gondolkodásra, számítgatásra és bizonyítani-akarásra ösztökél.

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG ELŐZETES FILOZÓFIAI KÖNYVKIADÁSI TERVE
1971—1975

Sorszám	Kiadás	Szerző	Cím	A kiadvány jellege	Példányszám 1000	Ívterjedelem	Kiadó	Megjelenés éve
I. Összefoglaló jellegű művek és bevezetések								
1.	1.	Kollektíva	A marxista-leninista filozófia és érvényesülése az NDK-ban		300	50	Dietz	1971
2.	1.	Kollektíva	A marxista—leninista etika alapjai		50	30	Dietz	1971
3.	1.	Kollektíva (Ullrich)	A Német Szocialista Egységpárt harca a szocializmus NDK-beli megvalósításáért	Képeskönyv	10	20	Dietz	1971
4.	1.	Ojzerman	Mi a filozófia? (Fordítás oroszból.)		6	30	Dietz	1971
5.	1.	Ley	A felvilágosodás és az ateizmus története, 2/2. köt.		30	75	DVdW*	1971
6.	8.	Klaus—Buhr	Filozófiai szótár, 1. köt.		30	103	BI**	1971
7.	1.	Kollektíva (Klein)	A marxista filozófia története Németországban, 3. köt.	Alapkutatás	15	30	Dietz	1972
8.	1.	Buhr	A Marx előtti filozófia története Németországban	Alapkutatás	3	30	Akademie	1972
9.	1.	Kollektíva	Marxista ismeretelmélet	Alapkutatás	10	30	DVdW	1972
10.	1.	Kollektíva	Bevezetés a marxista—leninista ismeretelméletbe		10	20	Dietz	1972
11.	1.	Kollektíva (Stoljarov)	A szocialista tudat fejlődésének elmélete	Alapkutatás	8	20	Dietz	1972
12.	1.	Kollektíva	A marxista—leninista szociológia kézikönyve		30	40	Dietz	1972
13.	1.	Kollektíva (Klein)	A marxista—leninista filozófia története az NDK-ban		10	15	Dietz	1973
14.	1.	Kollektíva	A marxista—leninista filozófia népszerű tankönyve		100	25	Dietz	1973
15.	2.	Kollektíva (Grosser)	Tudományos szocializmus, 1. köt.	Tankönyv	10	30	DVdW	1973

* Deutsche Verlag der Wisseuschaften
** Bibliographisches Institut

Sorszám	Kiadás	Szerző	Cím	A kiadvány jellege	Példányszám 1000	Ívterjedelem	Kiadó	Megjelenés éve
16.	2.	Kollektíva	Tudományos szocializmus 2. köt.	Tankönyv	10	30	DVdW	1973
17.	1.	Ley	A felvilágosodás és az ateizmus története, 3. köt.		2	40	DVdW	1973
18.	8.	Buhr—Klaus	Filozófiai szótár, 2. köt.		50	100	BI	1972/73
19.	1.	Buhr	A német filozófia történetének vázlata				Reclam	1974
20.	1.	Kollektíva	A történelmi materializmus alapjai	Tankönyv	20	20	Dietz	1974
21.	1.	Kollektíva	Bevezetés a marxista szociológiába	Bevezetés	15	25	Dietz	1974
22.	1.	Kollektíva	A tudományos szocializmus vázlata	Bevezetés	30	20	Dietz	1975
23.	1.	Kollektíva	A marxista—leninista filozófia története (Rövid összefoglalás egy kötetben)		50	15	Dietz	1975
24.	1.	Kollektíva	Bevezetés a marxista—leninista filozófiába	Bevezetés	100	20	Dietz	1975
25.	1.	Kollektíva	Bevezetés a marxista—leninista etikába	Bevezetés	20	10	Dietz	1975
26.	1.	Ley	A felvilágosodás és az ateizmus története, 4. köt.		2	40	DVdW	1975
II. A dialektikus és a történelmi materializmus alapkérdései, kategóriák, törvények								
27.	1.	Stiehler	A dialektikus ellentmondásról, „Világképünk" sorozat	Zsebkönyv	5	10	DVdW	1971
28.	2.	Kosing—Kirchhoff	A filozófia alapkérdései, „Világképünk" sorozat	Zsebkönyv	5	15	DVdW	1971
29.	4.	Hörz	Determinizmus a természetben és a társadalomban, „Világképünk" sorozat	Zsebkönyv	5	15	DVdW	1971

Sorszám	Kiadás	Szerző	Cím	A kiadvány jellege	Példányszám 1000	Ívterjedelem	Kiadó	Megjelenés éve
A „Világképünk" sorozat következő könyvei közül évenként 4 fog megjelenni 1972—1975 között. (A zárójelben szereplő nevek a valószínű szerzőket jelölik.) Gyakorlat és megismerés (Wittich), A dialektikus materializmus a természetben és a társadalomban (Hörz); Osztályszerkezet és osztályviszonyok a szocialista társadalmi rendben (Taubert); Az anyag és a világ anyagi egysége (Hörz); A demokratikus centralizmus mint a szocialista társadalmi rend szervezési elve (Nutzbauer); A munkásosztálynak és pártjának vezető szerepe (Kohlsdorf); Az osztályharc dialektikája rendszeres kifejtésben; A materialista dialektika alaptörvényei								
30.	1.		Világnézetünk optimizmusa, ABC-sorozat		5	4	Dietz	1971
31.	1.	Hörz	Természettudomány és világnézet,		5	4	Dietz	1971
32.	1.		A marxista—leninista világnézet, ABC-sorozat		5	4	Dietz	1971
33.	1.	Finger	A forradalom filozófiája	Monográfia	3	15	DVdW	1971
34.	1.	Kosing	A marxista-leninista filozófia alapproblémája	Gyűjteményes kötet	4	20	DVdW	1971
35.	1.	Stiehler	Módszer és ellentét	Monográfia	2	8	Akademie	1971
36.	1.	Szemjonov	A kapitalizmus és az osztályok (Fordítás oroszból.)	Monográfia	3	20	DVdW	1971
37.	1.	Uljedov	A társadalmi tudat szerkezete (Fordítás oroszból.)	Monográfia	3	20	DVdW	1971
38.	3.	Gropp	A dialektikus materializmus alapjai	Monográfia	15	15	DVdW	1971
39.	1.	Kollektíva (Klenner)	Az állam és a jog filozófiai problémái	Gyűjteményes kötet	6	25	DVdW	1973
III. A szocializmus, a kommunizmus és a társadalomtudományok filozófiai problémái								
40.	1.	Rosenthar (szerk.)	Lenin mint filozófus. Fordítás oroszból.	Gyűjteményes kötet	5	20	Dietz	1971
41.	1.	Grosser	Tudományos szocializmus, 1—3. füzet		10	7	DVdW	1971
42.	1.	Kollektíva (SZU)	Személyiség a szocializmusban (Fordítás oroszból)	Gyűjteményes kötet	2	14	Akademie	1971
43.	1.	Mäder	A szocialista vezetéselméletről	Monográfia	8	20	Dietz	1972
44.	1.	Kollektíva	A szocialista társadalmi prognosztikáról	Monográfia	6	60	Dietz	1972
45.	1.	Kollektíva	A szocialista és a tudományos-technikai forradalom egységéről	Gyűjteményes kötet	8	15	Dietz	1972
46.	1.	Grosser	Tudományos szocializmus, 4—10. füzet		10	7	DVdW	1972
47.	1.	Kollektíva	A tudományos-technikai forradalom filozófiai problémái	Monográfia	6	15	DVdW	1972

Sorszám	Kiadás	Szerző	Cím	Akiadvány jellege	Példányszám 1000	Ívterjedelem	Kiadó	Megjelenés éve
48.	1.	Kollektíva (Edeling)	Az előrejelzés és tervezés filozófiai problémái	Monográfia	8	20	DVdW	1973
49.	1.	Kollektíva (Lassow)	A szubjektív tényezők növekvő szerepe a szocializmus fejlődő rendszerében	Monográfia	3	20	Dietz	1974
50.	1.	N.N.	A szocialista humanizmus elméleti alapkérdései és gyakorlati megvalósítása	Monográfia	10	20	Dietz	1974
51.	1.	N.N.	A szocializmus fejlődő társadalmi rendszerének új filozófiai problémái	Monográfia	8	15	DVdW	1975
52.	1.	A Humboldt Egyetem Kollektívája	A tudományos-technikai forradalom filozófiai kérdései	Monográfia	8	20	DVdW	1975
IV. A polgári filozófia bírálata								
53.	1.	Kollektíva	A frankfurti iskola	Gyűjteményes kötet	4	10	Akademie	1971
54.	3.	Kollektíva	A manipuláció. Az állammonopolista tudatipar	Monográfia	5	10	Dietz	1971
55.	1.	Kollektíva Jena	A Marx-hamisítás modern változatairól	Monográfia	6	8	DVdW	1972
56.	1.	Hoppe	A szocializmus-modell	Monográfia	6	8	DVdW	1972
57.	1.	Robbe	Szocializmus a harmadik világban	Monográfia	6	8	DVdW	1972
58.	1.	N.N.	A revizionizmus ma		10	20	Dietz	1972
59.	1.	Svorzov	Társadalmi ellentmondások és polgári ideológia A hamis tudat forrásának kérdéséhez. (Fordítás oroszból.)	Monográfia	8	20	Dietz	1972
60.	1.	N.N.	Leszámolás az imperialista rendszer ideológiájával, filozófiájával, stratégiájával és manipulációs mechanizmusával (Évenként 2 könyv)	Népszerű tudományos	10—10	10—10	Dietz	1972—75
61.	1.	N.N.	Leszámolás a revizionizmussal és a maoizmussal	Népszerű tudományos	10	10	Dietz	1972—75
62.	1.	Kollektíva (Jopke)	A fejlődésgondolat a modern polgári filozófiában	Monográfia	3	20	Akademie	1973

Sorszám	Kiadás	Szerző	Cím	A kiadvány jellege	Példányszám 1000	Ívterjedelem	Kiadó	Megjelenés éve
V. A filozófia és a szaktudományok								
63.	1.	Löther	Biológia és világnézet, „Tudomány és világkép" sorozat	Népszerű tudományos	4	10	Urania	1971
64.	1.	Löther	Rend és sokféleség (A taxonómia filozófiai alapkérdései)	Monográfia	1	12	Fischer	1971
65.	2.	Ley	Technika és világnézet	Népszerű tudományos	4	8	Urania	1971
66.	2.	Hörz	Fizika és világnézet	Népszerű tudományos	3	8	Urania	1971
67.	1.	Hörz	Az anyag szerkezete — dialektikus materializmus és az elemi részecskék fizikája	Monográfia	3	23	DVdW	1971
68.	1.	Hörz—Ley	Marxista-leninista világnézet és természettudomány	Gyűjteményes kötet	3	15	DVdW	1971
69.	1.	Kriesel	A műtéti kutatás filozófiai problémái	Monográfia	4	25	DVdW	1971
70.	1.	Ruzavin	A matematikai tudományok természetéről. (Fordítás oroszból.)	Monográfia	2	14	Akademie	1971
71.	1.	Picard	A kérdésszerkezet elmélete (Fordítás franciából.)	Monográfia	3	11	Akademie	1971
72.	1.	Zechmeister	A modern orvostudomány filozófiai problémái	Monográfia	2	21	Akademie	1972
73	1.	Klaus	A kibernetika aktuális ideológiai és filozófiai kérdései	Monográfia	10	10	Dietz	1972
74.	1.	Körner	Filozófiai-módszertani kutatások az élet keletkezésének problémájához	Monográfia	1	15	Fischer	1972
75.	1.	Kollektíva (Hörz)	Természettudomány és filozófia	Lexikon	10	50	Dietz	1972
76.	1.	N.N.	A természettudomány filozófiai problémái	Monográfia	3	20	DVdW	1972
77.	1.	Hörz	A marxista—leninista filozófia és a természettudományok	Monográfia	3	20	Akademie	1972
78.	1.	Löther	Az ember biológiai jövőjének filozófiai problémái	Monográfia	2	15	Fischer	1973
79.	1.	Kollektíva (Sonnemann)	Filozófia, természettudomány és technika	Monográfia	6	15	DVdW	1974

Sorszám	Kiadás	Szerző	Cím	A kiadvány jellege	Példányszám 1000	Ívterjedelem	Kiadó	Megjelenés éve
VI. Logika, ismeretelmélet, módszertan								
80.	1.	Schenk	A logikai alakzat	Tanulmány	3	25	DVdW	1971
81.	1.	Korch	A hipotézis és jelentősége a tudományos megismerésben	Monográfia	3	21	DVdW	1971
82.	1.	Schurig	Rendszeres gondolkodás és dialektika a biológiai elméletképzésben	Monográfia	3	18	DVdW	1971
83.	1.	Kirchgässner	A racionális és emocionális egység problémája a gondolkodási folyamatban	Monográfia	2	16	Akademie	1971
84.	1.	Kollektíva	Logikai szövegek. Kommentált válogatás a modern logika történetéhez	Válogatás	3	38	Akademie	1971
85.	1.	Thomas	Empíria és heurisztika a genetikában	Monográfia	1	20	Fischer	1971
86.	6.	Klaus	Modern logika	Tankönyv	3	35	DVdW	1971
87.	4.	Klaus	Kibernetika és ismeretelmélet	Monográfia	4	36	DVdW	1971
88.	6.	Segeth	Elemi logika	Bevezetés	10	15	DVdW	1971
89.	1.	Kollektíva (Wessel)	Logikai szemantika és modális logika (Fordítás oroszból.)	Gyűjteményes kötet	3	25	DVdW	1972
90.	1.	Segeth	A felszólítás mint gondolkodási forma	Monográfia	4	15	Akademie	1972
91.	1.	Parthey	A problémamegoldó gondolkodás	Monográfia	1	15	DVdW	1972
92.	1.	N.N.	A marxista ismeretelmélet problémái	Monográfia	6	15	Dietz	1972—73
93.	1.	Ojzerman	A filozófia módszertani kérdései (Fordítás oroszból.)	Monográfia	6	30	Dietz	1973
94.	1.	Hörz	Természettudományos és filozófiai fejlődéselmélet	Monográfia	3	20	Akademie	1974
VII. Szociológia								
95.	1.	Lehmann	Marxista irodalomszociológia	Monográfia	4	20	DVdW	1971
96.	1.	Bollhagen	Lenin és a szociológia	Monográfia	4	20	DVdW	1971
97.	1.	Kollektíva (Hahn)	A szocialista tudat fejlődése	Monográfia	6	20	Dietz	1971
98.	1.	Rückmann	Közvéleménykutatás Nyugat-Németországban	Monográfia	3	11	Akademie	1971
99.	1.	Kollektíva	A heurisztikus programozás a szociológiai kutatásban		8	8	Dietz	1971

Sorszám	Kiadás	Szerző	Cím	A kiadvány jellege	Példányszám 1000	Ívterjedelem	Kiadó	Megjelenés éve
100.	1.	Kollektíva (Kuhrig)	A nő kvalifikációjának szociológiai aspektusa		8	8	Dietz	1971
VIII. Etika								
101.	1.	Kollektíva (Miller)	A marxista etika világnézeti-elméleti alapproblémáiról		6	15	Dietz	1972
102.	1.	N.N.	Az emberideál		8	150	Urania	1973
IX. Filozófiatörténet								
a) *Monográfiák, életrajzok, ünnepi kiadványok*								
103.	1.	Steinfeld	Az emberi viszonyok Mo-Tzu-Mong-tzu és Maün-tsu meglátása szerint	Monográfia	0,5	116	Akademie	1971
104.	1.	Tisini	Bevezetés a középkori iszlám-arab filozófusok anyag-fogalmába (Fordítás szírből.)	Monográfia	0,8	10	Akademie	1971
105.	1.	d'Hondt	Hegel (Fordítás franciából.)	Monográfia	2	16	Akademie	1971
106.	1.	Gindov	A bulgár filozófia történetéhez (Fordítás bolgárból.)	Antológia	0,7	15	Akademie	1971
107.	1.	Ruben	Társadalmi fejlődés az ókori Indiában, 4. köt.	Monográfia	0,8	17	Akademie	1971
108.	1.	Baumgarten	Jogfilozófia	Monográfia	1	20	Akademie	1971
109.	1.	Buhr—Irrlitz	Az ész igénye, 2. köt.	Monográfia	2	17	Akademie	1972
110.	1.	Ballouz	A korai iszlám és a jelentkor	Monográfia	3	25	DVdW	1972
111.	1.	Rachel	Haladó filozófia Afrikában (Fordítás szírből.)	Monográfia	3	20	DVdW	1972
112.	1.	Kollektíva	Ünnepi kiadvány Feuerbach halálának 100. évfordulójára (Feuerbach emlékév)				Akademie	1972
113.	1.	Moritz	Hsi Shi és a filozófiai gondolkodás kialakulása Kínában	Monográfia			Akademie	1972
114.	1.	Paul	John Tolandnak és Diderot materialista filozófiájára gyakorolt hatásának a vizsgálata	Monográfia			Akademie	1972
115.	2.	Buhr	Kant				Reclam	1972
116.	1.	Kollektíva	A fejlődés gondolata a filozófia történetében	Alapkutatás	3	20	Akademie	1972
117.	1.	Gulyga	Hegel-biográfia (Fordítás oroszból.)				Reclam	1973

Sorszám	Kiadás	Szerző	Cím	A kiadvány jellege	Példányszám 1000	Ívterjedelem	Kiadó	Megjelenés éve
118.	1.	Kleine	Schelling-biográfia				Reclam	1974
119.	1.	Wolgast	Materialista-panteista filozófia a XVI. századi Németországban	Monográfia	3	20	DVdW	1974
120.	1.	Alexejev—Popov	Rousseau-biográfia (Fordítás oroszból.)				Reclam	1975
							Reclam	1975
b) *Filozófiai tanulmányszövegek és sorozatfolytatások*								
121.	1.	Hegel	Berlini írások	Tanulmányszöveg	2	52	Akademie	1971
122.	1.	Hegel	A logika tudománya, 1—2. köt.	Tanulmányszöveg	2—2	25—25	Akademie	1971
123.	1.	Hegel	Jénai írások	Tanulmányszöveg	2	30	Akademie	1971
124.	1.	Hegel	Hegel — kortársainak tudósításaiban	Tanulmányszöveg	0,5	42	Akademie	1971
125.	1.	Hegel	Fenomenológia	Tanulmányszöveg	2	32	Akademie	1971
126.	1.	Helmholtz	Filozófia és társadalom	Tanulmány-	2	30	Akademie	1971
127.	1.	Feuerbach	Összegyűjtött művei, 5. köt.	Összkiadás	2	35	Akademie	1971
128.	1.	Feuerbach	Összegyűjtött művei, 12. köt.	Összkiadás	2	50	Akademie	1971
129.	1.	Gans	Filozófiai írások	Tanulmányszöveg	1	27	Akademie	1971
130.	1.	Arisztotelész	Arisztotelész művei, 18. köt. III. rész		2	10	Akademie	1971
131.	1.	Arisztotelész	Arisztotelész művei, 18. köt. II. rész		2	22	Akademie	1971
132.	1.	Hegel	A filozófia története, I. köt.		10		Reclam	1971
133.	1.	Hegel	A filozófia története, II. köt.		10		Reclam	1971
134.	1.	Hegel	A filozófia története, III. köt.		10		Reclam	1971
135.	1.	Weitling	A szegény bűnös evangéliuma		5		Reclam	1971
136.	1.	Helvetius	A szellem	Szövegkiadvány			Aufbau	1972
137.	1.	Helvetius	Az ember	Szövegkiadvány			Aufbau	1972
138.	1.	Erasmus	Hügeraszpisztész				Reclam	1972
139.	1.	Böhme	Válogatás				Reclam	1972
140.	1.		Esszé az előítéletről (Fordítás franciából.)				Raclam	1972

Sorszám	Kiadás	Szerző	Cím	A kiadvány jellege	Példányszám 1000	Ívterjedelem	Kiadó	Megjelenés éve
141.	1.	Spinoza	Etika				Reclam	1972
142.	1.	Kollektíva	Ókori atomisták				Reclam	1972
143.	1.	Xenophón	Emlékezés Szókratészra				Reclam	1972
144.	1.	Feuerbach	Kisebb korai írások, 1. köt.	Szövegkiadvány	2	26	Akademie	1972
145.	1.	Feuerbach	Kisebb írások, 4. köt.	Szövegkiadvány	2	18	Akademie	1972
146.	1.	Schwarz	Három évezred kínai filozófiai szövegei	Antológia	1	26	Akademie	1972
147.	1.	Schwarz	Három évezred kínai filozófiai szövegei	Antológia	4	26	Akademie	1973
148.	1.	Albrecht (szerk.)	Vico új tudománya a népek közösségi természetéről	Kommentált szövegkiadvány			Akademie	1973
149.	1.	Kant	Történetfilozófiai írások				Reclam	1973
150.	1.	Paracelsus	Válogatás				Reclam	1973
151.	1.	Bayle	Különböző gondolatok egy üstökös megjelenésekor (Fordítás franciából.)				Reclam	1973
152.	1.	Irrlitz	Hegel. Esztétikai előadások, 1—3. köt.	Filozófiai tanulmányszövegek			Akademie	1974
153.	1.	Tissini	Arab filozófiai szövegek	Szövegkiadvány			Akademie	1974
154.	1.	Fichte	N.N.				Reclam	1974
155.	1.	Le Bonvier de Fontenelle	Írások (Fordítás franciából.)				Reclam	1974
156.	1.	Arisztotelész	Nikomachoszi etika				Reclam	1974
157.	1.	Feuerbach	A filozófia története Bacontől Spinozáig				Reclam	1975
158.	1.		Spinoza németországi fogadtatása	Antológia			Reclam	1975
159.	1.	Cicero	Az állam. A törvény				Reclam	1975
160.	1.	Descartes	Írások (Fordítás franciából.)				Reclam	1975
Évenkénti utánkiadások								
		Buhr—Klaus	Filozófiai szótár				BI	1971
		Buhr—Kosing	A marxista—leninista filozófia kisszótára				Dietz	1971—75
			Kibernetikai szótár				Dietz	1971—75
		Klaus	Kibernetika és ismeretelmélet				DVdW	1971—75
		Klaus	Modern logika	Tankönyv			DVdW	1971—75
		Segeth	Elemi logika	Zsebkönyv			DVdW	1971—75